

ETO: 821.511.141
82.0
82(091)
DOI: 10.19090/hk.2021.4.46-69

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KOCSIS Lenke

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola
Újvidék, Szerbia
lenkeko@gmail.com

A VERSES REGÉNY MŰFAJNÉV MEGJELENÉSE ÉS A MŰFAJRÓL VALÓ GONDOLKODÁS A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉBEN

The appearance of the verse novel and thinking about the genre
in the history of Hungarian literature

Nastanak termina *roman u stihovima* i stavovi o ovom žanru
u istoriji mađarske književnosti

A műfajok létrejötte és fejlődésének, egy műfajnév kialakulásának és elterjedésének története általában a nehezen nyomon követhető jelenségek közé tartozik. Lineárisan előrehaladó, könnyen átlátható folyamatokról csak kivételes esetekben beszélhetünk, inkább töréspontokról, amelyek valamilyen szempontból meghatározónak tekinthetők. A verses regény esetében, legalábbis ami a magyar irodalmat illeti, egészen jól áttekinthetőnek tűnnek azok a törés- és fordulópontok, melyek a műfajról napjainkban létező szemléletek kialakulásához vezettek. A tanulmány azokat a történeti állomásokat veszi számba, amelyek valamilyen szempontból fontosak a verses regény mint műfaj és maga a megnevezés elterjedése és elismerése, valamint a róla való gondolkodás alakulásának szempontjából.

Kulcsszavak: verses regény, műfaj történet, irodalomtörténet, irodalomtudomány-történet

A verses regény műfajának történetét vizsgáló kutató a XXI. században – legalábbis ami a magyar irodalmat illeti – olyan szerencsés alaphelyzetből indulhat ki, amiben ha általánosságban szeretne értekezni a műfajról vagy egy kortárs verses regény irodalmi előzményeiről, háttéréről, áthallásairól, szükségtelen hosszas magyarázatokkal és definíciókkal vagy a műfaj létjogosultságának

bizonyításával felvezetni a fogalmat. Mint arra Kaszap-Asztalos Emese is rámutatott fogalomtörténeti tanulmányában, a magyar „receptiótörténet mindeddig egészen kézenfekvő és teljesen magától értetődő műfaji kifejezésnek tekintette” a *verses regényt* (Asztalos 2013, 73). Az utóbbi megközelítőleg ötven évben az irodalmárok egy részének szóhasználatában egyértelműen körülhatároltnak, magyarázatra nem szorulónak és egy konkrét korpuszt takaró fogalomnak tűnik a *verses regény*. A műfajról kialakult, jelenleg uralkodónak tekinthető megállapítások kialakulásában meghatározó állomásoknak tekinthetők Tamás Attila (Tamás 1998 [1964]; 1965) és Imre László (Imre 1975; 1977; 1980; 1982; 1983) vonatkozó tanulmányai és utóbbi műfaj-monográfiája, *A magyar verses regény* (1990). Ezek a munkák egy már létező, következetesen használt fogalommal operáltak, aminek története nem került részletekbe menő feltárássra az említett szerzők tanulmányaiban.¹ Ezekkel az irodalom-, kritika- és receptiótörténeti vakfoltokkal, hiátusokkal és kérdésekkel a 2010-es években Kaszap-Asztalos Emese (Asztalos 2013) és Sebők Orsolya (Sebők 2014) is foglalkozott egy-egy tanulmányban, elsősorban XIX. századi forrásokra fókuszálva. Tehát a témában mindenképpen adott egy újabb keletű problémafelvetés, mely lényegében magában foglalja a műfajtörténet újragondolásának lehetőségét is, de mindenképpen felhívja a figyelmet a hiányosságaira, ami a műfajról való gondolkodás átértékelése előfeltételének tekinthető. A verses regényről leírt első gondolatok, a műfajnév megjelenésének és a meghonosodás folyamatának áttekintése nemcsak szükséges, hanem megkerülhetetlen, mert egy olyan váz és/vagy keret létrehozását teszi lehetővé, amely egy áttekinthető struktúrát biztosít a további értelmezéseknek, vizsgálatoknak és elemzéseknek.

A magyar irodalomtudomány történetében a verses regényről mint műfajról való gondolkodás úttörőjének Petrichevich Horváth Lázárt tekinthetjük, aki az 1830-as években írta meg Byron-monográfiáját, ami végül 1842-ben jelent meg *Byron lord' élete s munkái* címen három kötetben: *Byron lord' élete*, *Manfred: dráma Byron lordtól (magyarítá Petrichevich Horváth Lázár)* és *Mazeppa: éposz. Vegyes költemények Byron lordtól (magyarítá Petrichevich Horváth Lázár)*. Ez a három kötet tartalmazza az első magyar nyelvű Byron-életrajzot, műelemzé-

¹ Az 1970-es évek elejétől mindketten a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanárai voltak. Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy behatóan ismerték egymás munkásságát, kutatási területeik között több átfedés is található. Az *Alföld* folyóirat 2016/6. számában a Tamás Attila (1930–2015) emlékére közölt blokkban Imre László írása A XIX. század Tamás Attila irodalomtudományi életművében címmel jelent meg (Imre 2016), melyben elsősorban Tamás Attila pályakezdésével foglalkozik, és a rá ható irodalomtudományi és filozófiai irányzatokat is feltárja.

seket és két kötetben műfordításokat (bővebben lásd: Kaszap-Asztalos 2018, 111–126), valamint az első elmékedést a *Don Juan* műfaji jellegzetességeiről:

Költemények e nemének tudtomra nincs még neve újabb literatúrában. Didacticum poémának nem nevezhetni, mert mit se tanít. Sem descriptivumnak, mert nem csak leír, hanem előbeszél is. Epicumnak se, mert se hőse, se characteri, se nevezetességei, se méltósága. E három nem mindenikéből van az öszevegyítve, mert: beszél is, fest is, okoskodik, és tanít (Petrichevich Horváth 1842, 122).

Petrichevich Horváth még nem próbálkozott az egyértelműen valami újként meghatározott forma megnevezésével, de az újszerűség felismerésének ténye már lényeges állomásnak tekinthető a műfajról való gondolkodás történetében. Fontos szem előtt tartani azt a tényt is, hogy a *Byron lord' élete s munkáinak* szövege az 1830-as évek folyamán keletkezett. Már a *Regelő Pesti Divatlapban* 1837-ben (Petrichevich Horváth 1837, 649) és az egy évvel később a *Rajzolatok a Társasélet és Divatvilágból* című lapban megjelent részletekből (Petrichevich Horváth 1838a, 86; 1838b, 90) is nyilvánvaló, hogy Petrichevich Horváth első sorban angol nyelvű forrásokra támaszkodva írta meg könyveit, ami egyrészt egy a környezetétől, a magyar értelmiségi közegetől eltérő (irodalom)szemlélet hatását jelentette, másrészt pedig azt, hogy az angol nyelvű forrásainak jelentős része Byron kortársaitól, néhány esetben ismerőseitől és barátaitól származott (bővebben: Kaszap-Asztalos 2018, 116–117). A *Don Juan* több műnemből „összevegyített” műként való jellemzése a műfaj megítélésének és meghatározásának szempontjából kiemelkedően fontos megállapítás, mert a XXI. században is érvényes kiindulópontnak tekinthető a verses regényről való gondolkodásban (lásd Alexander 2005; Cadden 2011; Addison, 2017). A *Byron lord' élete s munkáiban* létrehozott, szinte minden szempontból innovatív szemlélet nem talált követőkre a magyar kritikusok és irodalomárok soraiban, még Imre László (sok szempontból átfogó) 1990-es *A magyar verses regényében* sem került említésre. Annak ellenére, hogy a két monográfiát körülbelül százötven év választja el egymástól, a szerzők véleménye bizonyos kérdésekben megegyezik, például a magyar irodalmi előzményeket illetően, mint arra Kaszap-Asztalos is rámutatott:

Jól határozza meg a verses regény magyar előzményeit is: „honi költészetünkben tán Himfy szerelme emlékeztetne rá leginkább, [...] mind formája, mind egy keveset öntésében is”, amint ezt Petrichevichtől függetlenül Imre László is megállapította: „líra irányából is el lehetett jutni a

verses regény műfaji sajátosságainak közelébe, aminek legjellemzőbb esete Kisfaludy Sándor Himfyje” (Kaszap-Asztalos 2018, 124–125).

Teljes egészében nyitott kérdésnek tekinthető, hogy Petrichevich Horváth *Byron lord' élete s munkái* miért nem jelent meg a XX. században a verses regény tudományos diskurzusában; a korszak (elsősorban) életrajzi Byron-monográfiáinak bibliográfiai jegyzékeiben szerepel a könyv, és Morvay Győző Emil Koeppel életrajzi monográfiájához fűzött függelékében írt is Petrichevich Horváthról (Morvay 1913, 302–394; Tóthfalusi 1975, 301).

A magyar irodalom első – a szerző által a műfajt tudatosan választó – verses regénye a *Bolond Istók*, a kéziratra Arany 1850-ben a „nedélyes költemény” műfajmeghatározó alcímet írta (Arany 1952, 309), ami arra enged következtetni, hogy őt is foglalkoztatta az új típusú művek megnevezésének kérdése. A magyar kritika- és irodalomtudomány történetében először Gyulai Pál használta Byron *Don Juan*jával egy szöveggörnyezetben a *verses regény* kifejezést 1855-ben, a *Budapesti Hírlap*ban folytatásban megjelenő *Szépirodalmi Szemle* című esszéjében (lásd még Eisemann 2007; Asztalos 2013):

Vagy ha költőink némelyike nem bír elég érzékkel mindehhez, s más eszmék és érzésekkel van megtelve, mint melyek az epikus múlt felé vonnák: miért ne írjon *verses regény*eket, szabad tért engedve a tájfestések, idylli érzések vagy az erős szenvedélyek, akár az ironia lyrai hangulatának? (Gyulai 1855, 101.)

Gyulai az eposz és a regény mint kifejezési formák korszerűségének kérdéseiről elmélkedve jutott el a szókapcsolat használatáig. Meglátásai szerint az eposz helyébe a regény lépett, mint a kor esszenciáját adekvát módon tükröző műfaj. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a XIX. században az angol irodalomban felbukkanó eposz „se tartalom, se alakban nem egészen vagy épen nem a régi, a valódi eposz” (Gyulai 1855, 95). Byron műveit az eposz és a regény műfaji jellegzetességei, valamint a „korszellem” függvényében igyekezett meghatározni. Az esszében – ahogyan a fenti idézetben is megfigyelhető – megfelelő megnevezés hiányában az *eposz* kifejezést használta a verses regényekre, de mindegyik alkalommal jelezte, hogy nem a klasszikus értelemben vett eposzról értekeznek, hanem egy sok szempontból más jellegű, újszerűként ható műformáról. Sebők Orsolya arra a következtetésre jutott Gyulai esszéje kapcsán, hogy „a »verses« jelző itt elsősorban a »prózaik« regénytől való elkülönítésre szolgál, és a »verses regény« szókapcsolat még nem egészen egy műfaj konkrét megnevezéseként funkcionál” (Sebők 2014, 109). A kifejezés Gyulait

kicsit megelőzve nyomtatott sajtóban Toldy Ferencnél is megtalálható, 1854-ben a *Pesti Napló*ban folytatásban jelent meg egyetemi előadásainak átirata *A magyar költészet folytatott története* címen, a *Tudomány és irodalom* rovatban. Először Gyöngyösi István opusát jellemezve használta:

A magyar epos, mely Zrínyivel született és egyszersmind tetőzött, Lisztivel pedig legott alászállott, Gyöngyösi Istvánnal a *verses regény*be ment által. Ezen írónk, ki felsőbb költői ihletre nézve annyival állott Zrínyi alatt, a mennyivel őt mindenben, mi a költészet külsejéhez tartozik, tehát a mesterségben, meghaladta: e technikai virtuositása által – mert csekély művészi kiképzettséggel bíró nemzetek épen ez iránt viseltetnek legtöbb fogékonysággal – epochalis író lett, s közel másfél századig szinte közönségesen a magyar Parnassus fejedelmének ismertetett el (Toldy 1854a).

Ugyanitt használta még a „regényes költemény”-t, a kibővített és -pótolt *Chariclia és Theogenes*-történetet pedig „verselt regény”-nek nevezte (Toldy 1854a). Dugonics András életművét áttekintve műfajnévként jelent meg: „Különösen négy ága az irodalomnak az, melyben szerepelt: a *verses regény*-ben, az eposban, a tan- és lyrai költészetben” (Toldy 1854b). A következő bejegyzés Dugonics kevésbé ismert kortársaira vonatkozik:

A Horváth Ádám által népszerűsített epos, mint egykor Gyöngyösi idejében is, a kor behatása alatt csakhamar ismét a *verses regény*be ment által. Már Vályi-Nagynál is *Hunyadi Lászlót inkább házi, mintsem országos tárgyként találjuk kezelve*. [...] Etédi Márton *verses regényét*: a „Scytha királyt” csak szerzője nevének akkori keletéért említem: a mese a szerző találmánya, melyben a hős is, ez a „Záton herceg” költött személy; [...] csodálatos vegyítéke a történelmi elemeknek e roszúl talált, s különösen erkölcsök tekintetében gyarló, költeményekkel (Toldy 1854c).

Toldy az említett művekre vonatkozó megjegyzéseiből arra következtethetünk, hogy a verses formába foglalt, de elsősorban regényekre jellemző témát feldolgozó történetet értett a *verses regény* alatt, melybe éppúgy beletartoztak az ókori történetek verses átiratai, a hétköznapi kontextusban játszódó történetek, mint a (részben) kitaláltak. Az első idézetbe foglaltak alapján feltételezhetjük, hogy a verses epikai forma „regényesedő” stilisztikai és tematikai elemeit nem tekintette minőségbeli romlásnak. A *verses regény* és a megnevezés különböző variációinak használata utalhat német és francia kritikai, irodalomtörténeti munkák ismeretére és hatására. Gyöngyösi Istvánra vonatkozó megállapításait továbbgondoló vagy talán inkább ugyanarra a konklúzióra jutó

tanulmányok a XX. és a XXI. században is megtalálhatók a magyar irodalomtudományban, természetesen megújult irodalomelméleti háttérrel megalapozva (lásd Turóczi-Trostler 1961; Nagy 2000; Jastrzębska 2007; Jankovics 2009). Közvetlen kapcsolat teljes bizonyossággal ugyan nem állítható fel Toldy és Gyulai fogalomhasználata között, de nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy Gyulai ismerte a fenn idézett cikkeket. Tudománytörténeti tanulmányok már kimerítően értekeztek kettejük viszonyáról, általában Gyulai 1850-es évekbeli színrelépését, Arany János és Petőfi Sándor költészetéről alkotott véleményét és az őket negatív bírálatban részesítő kritikusok álláspontjaival szemben megfogalmazottakat paradigmaváltásként értékelve a magyar irodalomtudomány történetében, melyek végül az Aranyt és Petőfit eleve negatívan megítélő, a népiességet kezdetben elutasító Toldyt is meggyőzték (Brisits 1958, 379–381). Voinovich Géza is rámutatott az 1920-as években arra a tényre, hogy „[e]ttől fogva irodalomtörténetünk Gyulai izlését és ítéletét követte” (Voinovich 1926, 16), pedig a háttérbe szoruló Toldy Gyöngyösi és Vályi Nagy Ferenc műveit illető észrevételei legalább annyira jelentősek, mint Petrichevich Horváth *Don Juan*t jellemző megállapításai. A fent idézett szövegek alapján megállapítható, hogy Toldy és Gyulai a lényegyet tekintve egyező szemléletet tükröző módon használták a verses regény kifejezést, olyan verses formában írt, a verses epikához is köthető művek jellemzésénél, amik saját korukban érvényes szempontok alapján a regény műfajai jegyeit is hordozzák.

Az eddig ismertetett példák még mindig csak elszigetelt állomásoknak tekinthetők. A verses regény mint műfaj ismertté válását és a műfajnév szélesebb körben való elterjedését az *Anyegin* első fordításának megjelenése indította el 1866-ban (Imre 1990, 40–41). Puskin műve rendkívüli népszerűsége tette szert a magyar közönségnél (György 1946, 11), a fordítás páratlan sikerének következtében „Anyegin-kultusz” alakult ki a magyar olvasók körében (Péter 1990, 6). Viszont Bérczy Károly *Anyegin*-fordítása nem a *verses regény* műfajmegjelölést viselte, Puskin a *роман в смухax* műfajmegjelölő alcímet adta művének, amit Bérczy tükörfordításban vett át *regény versekben* alakban. Kaszap-Asztalos szerint azért terjedt el az 1870-es években mégis inkább a verses regény változat, mert a „magyar műfajmegjelölések tradíciója talán inkább kedveli a jelző – jelzett szó szintagmatikus sorrendjét, például vígeposz, történelmi regény, elegico-óda” (Asztalos 2013, 78). Digitalizált adatbázisokban folytatott kutatások arra engednek következtetni, hogy a *verses regény* kifejezés az 1860-as évek elejétől fordult elő a magyar nyomtatott sajtóban a byroni–puskini műformával tudatosan egy kontextusban használva. 1862-ben a *Politikai Ujdonságok*, a *Szépirodalmi Figyelő* és a *Hölgyfutár* márciusban

megjelent számaiban a következő módon számoltak be a Kisfaludy Társaság munkásságát bemutató hírekben Bérczy Károly székfoglalójáról:

(A Kisfaludy-társaság) febr. 27-iki rendes havi ülésében Bérczy Károly új tag helyét Puskin „Onyégín” című *verses regénye* fordításával foglalá el, melyből az első éneket olvasá fel (*Politikai Ujdonságok* 1862, 153).

A Kisfaludy-társaság tegnapi rendes havi ülésében Bérczy Károly újonnan választott tag, Lukács Móricz által bevezettetvén, helyét Puskin „Onyégín” című *verses regénye* fordításával foglalá el, melyből az első éneket olvasta föl (*Szépirodalmi Figyelő* 1862, 302).

A Kisfaludy-társaság tegnapi rendes havi ülésében Bérczy Károly újonnan választott tag, Lukács Móricz által bevezettetvén, helyét Puskin „Onyégín” című *verses regénye* fordításával foglalá el, melyből az első éneket olvasta föl (*Hölgyfutár* 1862, 262).

A források alapján valószínűsíthető, hogy a Kisfaludy Társaság ülésén ebben a formában hangozhatott el a műfaj megnevezése, amit Greguss Ágost *A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban* olvasható titkári jelentése meg is erősít:

Bérczy Károly Puskinnak, a fájó sebeket gúnynyal hegesztő, humorteljes és boldogtalan orosz költőnek *verses regénye*, „Anyégín” műfordítását terjesztette elő, melyből az első énekek már elkészültek s melyet a Társaság ki is fog adni pártolói számára (Greguss 1863, 43).

Mint az már fent említésre került, Bérczy Anyegin-fordítása 1866-ban *regény versekben* alcímmel jelent meg, viszont a könyv megjelenését dokumentáló *A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban verses regény* formában szerepel az alcím: „Anyégín Eugén. *Verses regény* Puskintól. Fordította Bérczy Károly. Pest. 1866” (*A Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1867, 70). Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a szókapcsolat itt már elindult a műfajmegnevezéssé válás útján, ekkor még alakulófélben volt, az előnyben részesített alak még nem végleges, és mint a későbbiekben majd láthatjuk, intézményes elismerése sem általános. A következő mérföldkönek egy a *Fővárosi Lapokban* 1873. október 8-án megjelent beszámoló tekinthető, az *Akadémiai Tárcák* a Tudományos Akadémia október 6-ai ülésének fejleményeiről számolt be:

Gróf Nádasdy Ferenc az akadémia fölhívására beléegyezett, hogy a Nádasdy-díjra ezentúl ne csak történelemből merített, hanem modern tárggyal is lehessen pályázni; ekkép a „költői beszédek” versenyében ezentúl a képzelemnek több szabadsága és tágabb tere, a pályázatnak

pedig valószínűleg nagyobb sikere lesz, miután ép újabb időben számos költőnk foglalkozott s foglalkozik jelenleg is *verses regények*, beszélők írásával, többi közt Gyulai Pál („Romhányi”), Vajda János („Andor eszményei”), Balog Zoltán („Alpári”), Endrődi Sándor („Henrik” és „Alkony.”) (*Fővárosi Lapok* 1873, 1004).

Jóllehet a Kisfaludy Társaság és a Tudományos Akadémia tagjai már használták adott kontextusban a *verses regény* megjelölést az 1860–70-es években, ez még nem jelentette a műfajnév, sem az új műfaj általános elismerését a magyar tudományos életben. Sebők hívta fel a figyelmet Verbőczy István 1878-ban megjelent *Költészettan* című poétikájára, melyben a szerző a vígeposz egyik olyan változatába sorolta be Byron műveit, kiemelve a *Don Juant*, melyek leginkább a realiztikus jellegű ábrázolásukkal különböznek a műfaj klasszikus alkotásaitól: „kevésbé művelt humoros költemény, melyben a költő a társadalmi élet nagyszerű jeleneteivel kapcsolatban a gyarlóságokat is híven feltűnteti s így mintegy tükörben a való élet hű képét tárja elénk” (Verbőczy 1878, 157; Sebők 2014, 111–112). Verbőczy megállapításai lényegüket tekintve nem teljesen helytelenek, hiszen Byronnál kiemelt jelentőségű a vígeposz hatása, viszont a realizmus felé elmozduló ábrázolásmódot Gyulaival és Toldyval ellentétben nem hozta kapcsolatba a prózaregény hatásával, és ezért nem egészen helytállóak. Jól szemléltetik viszont a műfaj vizsgálata során felmerülő kérdéseket és interpretációs nehézségeket, és árnyalják valamelyest a verses regényről való gondolkodás történetét és problematikus pontjait.

Az első teljes *Don Juan*-fordítás 1892-ben jelent meg *verses regény* alcímmel, a bevezetésben a fordító Ábrányi Emil már műfajmegjelölésként használta a kifejezést: „[h]uszonnégy énekre szabta verses regényét” (Byron 1906, 4). A XX. században leginkább a Bérczy-féle *Anyegin*-fordítás újrakiadásában jelent meg a regény versekben alakváltozat, viszont a XXI. századi művek közül egyedül Térey János vette át az *Anyegin* első fordításánál magyarosított *regény versekbent Protokoll* című művének alcímében (lásd Térey 2010). A magyar tudományos terminológia a XX. században már egyértelműen a verses regény változatot részesítette előnyben, és Imre műfaj-monográfiájának, *A magyar verses regénynek* megjelenésével 1990-ben már kétségtelenül elfogadottnak tekinthető a műfajmegnevezés. A XXI. században jelent meg egy új, a gyerek- és ifjúsági irodalmi alkotásokat jelölő alakváltozat: *verses meseregény*. A szókapcsolat megalkotója Varró Dániel, aki 2003-ban megjelent *Túl a Maszat-hegyen* című művének adta ezt a játékos allúzióként működő műfajmegjelölő alcímet. Ehhez hasonló alakváltozatra a kutatás során nem mutatkozott példa más nemze-

ti irodalmakban, sem a nemzetközi szaknyelvben. Az anglofón irodalmakban, melyben más nemzeti irodalmakhoz viszonyítva nagyobb számban találhatók a gyerek- és ifjúsági irodalmi regiszterbe sorolható verses regények, ezeket ugyanúgy, mint a felnőtteknek szánt műveket, a szinonimaként használt *verse novel* és *novel in verse* megjelölésekkel kategorizálják. Német nyelvhasználatban, az angolhoz hasonlóan, két alakkal találkozunk, a *Versromannal* és a *Verseposszal*. Német nyelven megnehezíti a tájékozódást, hogy ezeket a fogalmakat bizonyos esetekben szinonimaként használják, máskor a *Versroman* alatt a középkori verses regényt, a verses formájú udvari regényt értik, a *Versepos* pedig többségében a XIX. századi művek műfajának jelölője. A délszláv irodalmak a Puskin-féle *роман в смухax* változatot vették át, a szerb anyanyelvű szerzőknél és a szaknyelvben a *roman u stihovima* és a *roman u stihu* változatok fordulnak elő, előbbi elsősorban az Anyegin-kiadásokban szerepel.

A műfajnév viszonylagos elterjedése és elismerése a verses regények esetében sem jelentett egységes műfaji szemléletet. Babits Mihály és Szerb Antal a XX. század első felében írták meg irodalomtörténeti könyveiket. Babits európai és Szerb Antal magyarirodalom-története ugyanabban az évben, 1934-ben, míg *A világirodalom története* első kiadása néhány évvel később, 1941-ben jelent meg. Az 1920-as években – úgy tűnik – megcsappant az érdeklődés a műfaj iránt a magyar irodalomban, az előző évtizedekhez viszonyítva kevesebb verses regény jelent meg, továbbá Babits és Szerb Antal már a XIX. század végi műveket is néhány évtized perspektívájából vizsgálhatták és értékelték.

Babits *Az európai irodalom története* című könyvében a műfajnév középkori és XIX. századi szerzők művei kapcsán egyaránt felbukkan a szövegben. Giovanni Boccacciónál az *Il Filostrat* (1335) nevezi verses regénynek (Babits 1979, 140), ez a *Trója-regény*-feldolgozás a népszerű középkori udvari regény verses változatai közé tartozik. Valószínűleg ebben az irodalmi tradícióban gondolkodva lett William Shakespeare *Venus és Adonis* (1593), valamint *Lucretia* (1594) című, a szakirodalomban elbeszélő költeményként emlegetett műveiből is verses regény (Babits 1979, 168). Byronnal kapcsolatban Babits is Ludovico Ariostót, valamint „kisebb előzői és követői” hatását emelte ki (Babits 1979, 315). Mesterművének a *Don Juant* tartja, egy helyen „csúfolódó költemény”-nek nevezi, de a verses regény kifejezést XIX. századi művek esetében első alkalommal az *Anyegin* megnevezésére használta (Babits 1979, 326). Babits sem mulasztotta el megjegyezni, mennyire közkedvelt volt a magyar olvasók körében Puskin műve, amit az első orosz regénynek tekintett, kiemelve a „couleur locale” és a „détail” meghatározó szerepét az *Anyegin*ben (Babits 1979, 326–327). A műfaj következő említése egy Robert Browningnak

szentelt bekezdésben található: „[m]ost Itáliában élt, nejével, »neme legnemesebbjével«, aki nagy verses regényt írt a nőkérdésről” (Babits 1979, 399). Bővebben azonban nem fejt ki, hogy itt Elizabeth Barrett Browning *Aurora Leigh* című 1856-os művére célt, ami a viktoriánus kori angol verses regények egyik legnépszerűbb és -jelentősebb alkotása. Nem jelent meg magyar fordításban, viszont Babits enigmatikus mondata alapján arra következtethetünk, hogy az idegen nyelveken beszélő művelt magyar olvasóközönség ismerhette az *Aurora Leigh*-t.

Szerb Antal sem a *Magyar irodalomtörténetben*, sem a *Világirodalom történetében* nem írt a verses regényről mint műfajról, de egyes művek áttekintő jellegű elemzéseiben a műfaj más szerzők által is kiemelt jellemzőire ismerhetünk. A *Bolond Istókot* csak említi a *Magyar irodalomtörténet* Aranynak szentelt fejezetében, viszont a kontextus nem ismeretlen a verses regények műfaji jellemzőiről folytatott diskurzusban. A tudatos szerzői attitűd, a realizmus és Byron hatása Arany munkásságára (Szerb 1958, 403) mind állandóan ismétlődő észrevételei a *Bolond Istókot* (és gyakran más magyar verses regényeket) elemző tanulmányoknak. Szerb Antal ebben a könyvében lényegében csak egy művet nevezett verses regénynek:

A megítélés keserű szatírában, kiábrándult panaszban tör fel belőlük és ennek köszönhetjük a kor két legnagyobb verses alkotását, Gyulai Pál *Romhányiját* és Arany László *verses regényét*. A formatörténeti előzmény Byron volt, akit Arany János tisztelete tett maradandó hatásúvá a magyar irodalomban, és Byronnak nagyobb orosz követője, Puskin (Szerb 1958, 433).

Mint láthatjuk, a formatörténeti előzményeket illetően Byront és Puskint emelte ki (előbbi esetében nem sorolt fel konkrét műveket), de megjegyezte, hogy Byron hatása a magyar irodalomban Arany Jánosnak köszönhető, és nem mulasztotta el felhívni a figyelmet a Bérczy-féle *Anyegin*-fordítás jelentőségére sem (Szerb 1958, 433). A *Romhányi* és a *délibábok hőse* jellegzetességei közül a főszereplők dezilluzionizmusát és a társadalomkritikát emelte ki (Szerb 1958, 435). Ezek a műfaji jellemzők és a *Bolond Istók* kapcsán említett szerzői tudatosság és realizmus az egész XX. században végigkísérik a verses regényről való gondolkodást a magyar irodalomban. A *Világirodalom történetében* a perzsa irodalmat áttekintő fejezetben található meg először a *verses regény* megnevezés. Ebben az esetben ókori és bibliai történetek verses átdolgozásait takarja a fogalom, melyek Szerb Antal leírása alapján az ókori görög szerelmes és kalandregényekben is megtalálható formulákból és toposzokból építkeztek

(Szerb 1989, 159). A következő alkotás Alexandre de Bernay a perzsa művekkel kortárs XII. századi *Roman d'Alexandre* című Nagy Sándor életét feldolgozó verses regénye is egy antik történet feldolgozása, ami csodás és kalandos elemekkel egészítette ki az eredeti elbeszélést (Szerb 1989, 195). A Byron életét és életművét áttekintő részben nem tett említést a műfajról, a *Don Juant* „lázado költemény”-ként jellemezte (Szerb 1989, 468). Viszont Puskin könyvét mint verses regényt mutatta be, más témákhoz és művekhez viszonyítva hosszan összevetve az *Anyegin* a *Don Juannal*, különös figyelmet szentelve a realizmus szembevetőbb ismertetőjegyeinek, a környezet részletes ábrázolásának, a társadalmi jelenségek bemutatásának és a karakterek kidolgozottságának:

Anyegin egy dologban sokkal különb irodalmi szempontból byroni elődei-nél: míg azok előkelő idegenek maradnak a valóságban, Anyegin ezer szál köti le az orosz környezethez és a környezet valósága által Anyegin byroni pózból élő alakká válik. Byron a semmiből és önmagából teremtette alakjait, Puskin élő embert rajzol, azt az emberfaját, amely a byronizmus hatása alatt valóban elárasztotta a világot (Szerb 1989, 612).

Észrevételei alapján úgy tűnik, Byron munkássága (vagy legalábbis a *Don Juan*) nem tett mély benyomást Szerb Antalra, aki Puskinról nagy elismeréssel, már szinte csodálattal írt. Viszont Elizabeth Barrett Browningról egy a kontextust szem előtt tartva elfogadható terjedelmű bekezdés olvasható *A világirodalom történetében* (Szerb 1989, 564), valamelyest igazolva ezzel a Babits kommentárjai kapcsán alkotott feltételezést, miszerint a költőnő nem volt teljesen ismeretlen a magyar olvasóközönség angol nyelvtudással rendelkező rétege előtt. A személyére, nézeteire és munkásságára tett megjegyzések korrektsége XXI. századi érzékenységgel ugyan már erőteljesen vitatható. Az *Aurora Leigh*-nek szentelt mondatokból hiányzik a *Don Juannál* és az *Anyeginnél* megtalálható tömör elemzés.

Babits és Szerb Antal irodalomtörténeti munkáikban nem tértek ki műfajelméleti kérdésekre, de az egyes verses regények tömör értelmezései, rövid leírásai tartalmaznak olyan megállapításokat, melyek napjainkig szerves részét képezik a műfajról való gondolkodásnak. Ezek az irodalomtörténeti munkák kiemelt állomásnak tekinthetők a műfajról való gondolkodás, annak megítélésének történetében, mert Toldy és Gyulai irodalomszemléletének hatása egyaránt érvényesülni látszik a szerzők észrevételeiben. A verses regény ezekben a könyvekben egy olyan műformának a megnevezése, ami verses és/vagy verses epikai formában prezentál egy elsősorban prózaregényekre jellemző cselekményvezetéssel elbeszélte történetet, az egyes műfajok jellegzetességeit

saját koruk irodalmi tendenciáinak kontextusában értelmezve. A XX. század második felében jelennek meg azok a lexikonok és tudományos munkák, amik a verses regény napjainkra kialakult elsődleges jelentését, vagyis a byroni–puskini hagyományrendszerbe tartozó művek csoportját helyezik előtérbe. Az első ilyen könyv az 1963 és 1965 között kiadott, Benedek Marcell által szerkesztett háromkötetes *Magyar irodalmi lexikon*, amiben a következő, szerző nélküli szócikk olvasható:

verses regény: a verses epika egyik, a 19. sz.-ban kialakult válfaja. Regényszerű tárgyat dolgoz fel, ám – szemben a prózai regénnyel, az eposszal és az elbeszélő költeménnyel – bő teret enged a lírai elemeknek, az író személyes érzelmeit és reflexióit megszólaltató kitéréseknek is. Szerkezete ennek folytán erősen fellazul. A kialakuló kapitalizmus korszakának, stílustörténetileg pedig a romantika és a kritikai realizmus közötti átmenetnek egyik jellegzetes műfaja. Gyakran a hős dezilluzionálódásának, ábrándjai és reményei fokozatos szétfoslásának folyamatát mutatja be. Legnagyobb művelői Byron (*Childe Harold, Don Juan*), Puskin (*Anyegin*), nálunk Arany János (*Bolond Istók*), Gyulai Pál (*Romhányi*), Arany László (*A délibábok hőse*), Vajda János (*Találkozások, Alfréd regénye*) voltak (Benedek 1965, 521).

A definíció lényegében azokat a műfaji jellegzetességeket gyűjtötte egybe, melyeket már Petrichevich Horváth, Toldy és Gyulai is kiemeltek bő egy évszázaddal a *Magyar irodalmi lexikon* megjelenése előtt, ezenfelül Babits Mihály és Szerb Antal is említettek, és amiket Imre László is tárgyalt 1990-es *A magyar verses regény* című műfaj-monográfiájában, valamint az azt megelőző tanulmányaiban. A szócikk szerzője Byron és Puskin művei mellett csak XIX. századi magyar szerzők verses regényeit sorolja fel, mely alapján arra lehetne következtetni, hogy egy korszakspecifikus műfajjal állunk szemben. Ez az 1960-as évek perspektívájából nézve is vitatható álláspontnak tűnik, ugyanakkor a *Magyar irodalmi lexikon* utolsó kötetével egy időben (vagy legalábbis ugyanabban az évben) megjelent, a műfaj sajátosságait tárgyaló tanulmányában Tamás Attila is elsősorban ezt a korszakot vizsgálta. A XIX. századi irodalom előtérbe helyezése az angol nyelvű szakirodalomban is megfigyelhető, Byron után leginkább a viktoriánus kor és a századforduló művei kerülnek fókuszba.

A múlt század utolsó évtizedeinek legterjedelmesebb és legambiciózusabb magyar irodalomtudományos munkája valószínűleg az 1970 és 1996 között tizenkilenc kötetben megjelent *Világirodalmi lexikon* volt. A sorozat első főszerkesztője Király István tizenegy kötet kiadását felügyelte, 1989-ben bekövetkezett

halála után Szerdahelyi István vette át munkakörét. A *verses regény* címszóhoz négy szócikk készült, melyből három tágabb kontextust igyekszik adni a fogalomnak. Hegedüs Géza bejegyzése (Hegedüs 1994, 646) lényegében a *Magyar irodalmi lexikon* szócikkének bővített változata, melyben irodalmi előképek is megnevezésre kerülnek. A felvilágosodás korának eposzain (Voltaire, Goethe) és regényein kívül, a kalandregények mellett a *verses elbeszéléseket* is említett, utóbbi kijelentés azonban nem került kifejtésre és példákat sem szolgáltatott a szerző. A felsorolást felvezető „[e]lőzményei vitathatók” (Hegedüs 1994, 646) meglepő egy 1994-ben megjelent könyvben, hiszen már a XIX. századi források is tárgyalták Byron és Puskin irodalmi mintáit, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy maga a szócikk jóval a megjelenés előtt keletkezett. A műfaj XX. századi képviselői közül Ady Endre *Margita élni akar* (1912) című művét említette. A verses regényt tágabb, világirodalmi kontextusba helyező három cikk az eddigiekben tárgyaltaktól többé-kevésbé eltérő szemléleteket ismertetnek. A Györi János – Szabó Kálmán szerzőpáros szócikkének definíciója összeegyeztethető a fentiekkel: „minden olyan nagyobb terjedelmű epikus költemény, amely regényszerű tematikai és szerkezeti vonásai révén nem sorolható az →eposzok közé” (Györi–Szabó 1994, 646). Az általuk felsorolt példák a középkorban verses formába átültetett ókori kalandregények és a verses udvari és lovagregények közül kerülnek ki, Byront és Puskind nem említik a szerzők. A felhasznált szakirodalom egy francia és három német forrást jelöl, ez magyarázatként szolgálhat arra, miért összpontosít a szócikk a középkori irodalomra. A verses regény kifejezés szó szerinti megfelelője németül *Versroman*, ezt a műfajmegjelölést pedig elsősorban középkori művekre használja a német szaknyelv. Bögös László és Kovács Endre is a regény műfajából kiinduló műfaj-meghatározást adtak: „[a] regényforma további fejlődése során a Byron-típusú, 19. sz.-i verses regények divatjáig valóban a prózai alkat került előtérbe” (Bögös–Kovács 1994, 646) és XVI–XVII. századi, legalább részben verses műfajokra hivatkoztak. Jelentős eltérés abban mutatkozik meg, hogy a szócikk felsorolta azokat a közel- és távol-keleti nemzeti irodalmakat, melyekben léteznek az „európai verses regényekhez hasonló műfajok” (Bögös–Kovács 1994, 646–647). Teljesen más szemléletet képviselt Szerdahelyi István. Említette ugyan a „középkori és a keleti verses regényeket” (Szerdahelyi 1994, 647), de referenciafogalmakként a *poéma*, a *romance* és az *elbeszélő költemény* műfajmegjelöléseket adta meg. Ezeket a fogalmakat általában azok a kutatók használják a verses regények kategorizálására, akik nem tekintik önálló műfajnak. Szerdahelyi egy XVIII. századi angol munkát és Ungvári Tamás *Poétika* című könyvét jelölte meg forrásként. Ungvári könyvében egyáltalán nem érte-

kezett a byroni–puskini típusú verses regényekről (Ungvári 1996). Szerdahelyi *Irodalomelméleti enciklopédiájában* – ami a *Világirodalmi lexikon* után jelent meg – néhány mondatban tárgyalta a műfajt:

Az európai középkor reprezentatív világi műfaja volt az antik témákat és később mondákat lovagi környezetben ábrázoló *verses udvari regény*, *lovagregény*, melynek történeti a XIII. századtól prózaformában népkönyvként is szélesebb körben elterjedtek. [...] Az újkorban az európai regény – a versbetétes pásztorregények kivételével – már kizárólag prózai formájú; a XIX. században Byron művei nyomán átmenetileg divatos, (szűkebb értelemben) verses regénynek nevezett műfaj (melynek ismertebb magyar példája Arany János *Bolond Istókja* és Arany Lászlótól *A délibábok hőse*) valójában nem epikus jellegű – s így nem regény – hanem terjedelmesebb epiko-lírikus költemény (Szerdahelyi 1995, d209).

Szerdahelyi a verses regény mint önálló műfaj létjogosultságát megkérdőjelező nézetei nem találtak követőkre a magyar irodalomtudományban. Minden a XXI. században a műfajról történeti, elméleti vagy kritikai kontextusban értekező szöveg Imre László monográfiájára hivatkozik. Nézetei tehát inkább tekinthetők különvéleménynek. Mivel Szerdahelyi kijelentette, hogy a „(szűkebb értelemben) verses regénynek nevezett műfaj” alkotásai, itt Byron, Arany János és Arany László szóban forgó művei nem epikus jellegűek, de nem fejtette ki, milyen megállapítások alapján jutott el eddig a következtetésig, ezért az állítás konstruktív jellegű, átfogó cáfolata nem lehetséges. Csupán azt állapíthatjuk meg, hogy Szerdahelyi számunkra ismeretlen okoknál fogva elzárkózott a felsorolt művekben megtalálható regényszerű és realiztikus jellegű elemek elismerésétől. Catherine Addison *A Genealogy of the Verse Novel* című 2017-es műfaj-monográfiájának első fejezetei alapján arra következtethetünk, hogy más tudományos közösségekben is megtalálható ilyen vagy legalábbis ehhez hasonló vélekedés (lásd még Weste 2014), mert Addison egy egész fejezetet szentelt az igazolásnak, melyben párhuzamosan érvelt létezésének jogosultsága mellett és mutatta be a műfaj jellegzetességeit (Addison 2017, 12–35).

A XXI. században az Akadémiai Kiadó gondozásában két áttekintő igénnyel fellépő könyv kerül kiadásra, a *Világirodalom* (2005) és a *Magyar irodalom* (2010), előbbi Pál József, utóbbi pedig Gintli Tibor szerkesztésében. Tartalmukat tekintve ezek a kötetek leginkább Babits és Szerb Antal irodalomtörténeti könyveit idézik, általános, elsősorban történeti szempontokat előtérbe helyező áttekintések, éppen ezért szolgálhatnak (elődjeikhez hasonlóan) referenciapontként egy fogalomtörténeti szempontokat is szem előtt tartó összefoglalásban.

A *Világirodalomban* első alkalommal a bizánci irodalmat bemutató fejezetben jelenik meg a műfajnév:

Az eposzt újította meg a mitológiai eposz, majd a 11–12. századtól virágzásnak indul a népies nyelvű eposz és a hellenisztikus szerelmi regényt megújító *verses regény*, amelyen olykor érezhető a francia lovagregény hatása is (Pál 2016).

Később ugyanebben a fejezetben kerül bemutatásra a XII. századi klasszicizmus idején verses formában újra népszerűvé váló ókori szerelmi regény, a bejegyzés érdekessége, hogy kitért ezeknek a műveknek a kettősségére.² A szóban forgó verses regényekben „a történet egyfajta antikizáló álomvilágban játszódik, amelyet a 12. századi valóság átszínez olykor; a főhősöket mindig idealizálta, míg a mellékszereplőket gyakran realizmussal formálta meg a szerző” (Pál 2016). A valóságot megidéző ábrázolás megjelenése a későbbiekben is fontos támpontnak tekinthető a verses regényként emlegetett művek felismerésében, kategorizálásában. A francia udvari regénynek szentelt általános bevezetőben két tény került említésre:

A történeti éneket élőszóval heterogén összetételű, alkalmi közönség előtt adták elő, az udvari közönségnek szánt *verses regényeket* viszont elsősorban olvasásra és megvitatásra szánták. Az udvari regények szerkezeti felépítése is módosult: általános formája a párosan rímelő nyolcütémű sor, majd a 13. századtól kezdve a próza is (Pál 2016).

Ebben a fejezetben a *Sándor-*, a *Théba-* és a *Trója-regényt* bemutató részen kívül a Chrétien de Troyes életművét ismertetőben jelenik meg a műfaj (Pál 2016), ezekben a szövegrészekben nem találhatók a későbbi korszakok verses regényeinek jellemzőivel összevethető vagy párhuzamba állítható megállapítások. A verses regény kifejezés további előfordulásai a XIX. századi irodalmat bemutató fejezetekben találhatók. A Percy Bysshe Shelley és John Keats mellett Byron opusát is ismertető fejezet a következőképpen mutatja be a *Don Juan* jellemzőit:

[...] *Don Juan* című verses regényében a tevékeny embert s a hús-vér emberek egymással való kapcsolatát elemzi. Hőse immár nem a byroni hős, nem is Byron alteregója, hanem egy spanyol főrendi kamasz, aki

² A *Világirodalomban* felsorolt bizánci szerzők és műveik: Nikétasz Eugeneianosz: *Droszilla és Khariklész*, Kónsztantinosz Manasszész *Arisztandrosz és Kallithea*, Theodórosz Prodromosz (kb. 1100–1170 k.) *Rhodanthé és Doszikliész* (Héliodorosz *Aithiopia* című szerelmi regényét követi) (Pál 2016).

bejárja a legmulatságosabb kalandokon át egész Európát, hogy [...] lehetőséget adjon Byronnak arra, hogy szarkasztikus hangnemben a brit álszentséget, érzelmi impotenciát, az irodalom kalmár szellemét és a politikai hatalmi önzést kinevetesse. A *Don Juan* műfaji szempontból a pikareszk és a fejlődésregény kereszteződése; a lazán egymás mellé illesztett eseményeket a hős jelenléte fogja össze. Juan a regény elején még kiszolgáltatott bábja az eseményeknek, az Angliában játszódó négy utolsó énekben viszont már némi kritikával nézi a körülötte sürgölődő embereket. A regény vonzereje Byron személyes jelenlétéből fakad. [...] *A költeménnyel Byron új műfajt teremtett, a verses regényét* (Pál 2016).

A *Don Juant* tárgyáló magyar nyelvű szakirodalomban ritkán kerülnek előtérbe a mű prózaregények hatására visszavezethető jellemzői, ebben a tekintetben a *Világirodalom* az átlagtól eltérő szemléletet mutat. A szereplők ábrázolásmódja és a szerző-narrátor kiemelt szerepének bemutatása is több teret kapott a hasonló felépítésű könyvekhez viszonyítva, ugyanakkor a fejezet szerzője itt is azt az általánosan elterjedtnek tekinthető álláspontot prezentálja, mely szerint Byron *Don Juanja* tekinthető a műfaj első alkotásának.

A viktoriánus korszak irodalmát bemutató rész külön alfejezetben ismerteti a Browning házaspár munkásságát. Már Babits és Szerb Antal is említették Elizabeth Barrett Browning *Aurora Leigh*-ét, a *Világirodalomban* nem verses regényként került bemutatásra, hanem mint „blank verse-ben írt regény” (Pál 2016). Robert Browning *The Ring and the Book* (1868–1869) című műve – ami az eddig áttekintett irodalomban nem került említésre ilyen kontextusban – viszont mint verses regény jelenik meg. Ezzel szinte ellentétben, az angol nyelvű szakirodalomban az *Aurora Leigh* műfaji hovatartozása általában nem kerül megkérdőjelezésre, verses regényként tekintenek rá (Addison 2017, 89), míg Robert Browning említett szövegénél nem teljesen egyértelmű, de bizonyos szempontok alapján indokoltnak tekinthető a *The Ring and the Book* műfajban való elhelyezése (Addison 2017, 109). A *Világirodalomban* említett utolsó verses regény Puskin *Anyeginje*, a könyv igyekszik röviden bemutatni a mű leggyakrabban említett és kiemelt jellegzetességeit, mint a sokszólamúság, az irónia-öníronia és ezek szentimentalizmushoz, romantikához és romantizáláshoz, magához az irodalomhoz való viszonyulása a szereplők személyiségeinek megformálásán keresztül. Az *Anyegin* összehasonlítása, vagy inkább könnyed rokonítása a *Don Juannal* is megtalálható: „A byroni örökség úgy poetizálódik át, hogy közben kirajzolódik a modern orosz irodalom alaprajza” (Pál 2016). A XX. századi világirodalmat áttekintő/bemutató irodalomtörténeti munkákkal

összevetve nincsenek jelentős eltérések, a legszembetűnőbb azonosság a verses regény mint műfajmegjelölés két különböző kontextusban, diskurzusban való magyarázat nélküli alkalmazása.

A Magyar irodalomban első alkalommal a reformáció irodalmát bemutató fejezetben került említésre a műfaj, olyan verses epikai művek kapcsán, amelyek esetében „a históriás énektől a verses regény irányába elmozduló” jellegzetességek figyelhetők meg (Gintli 2016). Három ilyen szöveget mutat be a fejezet, Cserényi Mihály verses Hérodotosz-fordítását, a *Historia az Persiai monarchiabeli fejedelmekről-t* (1592), amit verses történeti regényként definiál, a töredékben fennmaradt *Clitophón és Leucippet* (cca. 1620) és a Czobor Mihálynak (1575–1616) tulajdonított szintén befejezetlenül fennmaradt *Theagenes és Charicliát* (Gintli 2016). Utóbbit később Gyöngyösi István dolgozta át és fejezte be körülbelül egy évszázaddal később, *Új életre hozott Chariclia* (1700) címen. A Gyöngyösi életművét áttekintő fejezetben többek között Toldy Ferencre is hivatkozva jelenik meg az az állítás (lásd Toldy 1854a; Jankovics 2009), hogy az életműből a *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, a *Porábúl megéledett Főnix* és a *Chariclia* is „hasonlóságot mutatnak [...] a regény műfajával is, ezért verses regénynek is tekinthetők” (Gintli 2016). A Magyar irodalomban az eddigiektől eltérő módon saját alfejezetet kaptak a műfaj XIX. századi képviselői, *A verses regény (Petőfi Sándortól Ignotusig)* címmel, amiben leginkább Imre László *A magyar verses regény* című monográfiájának hatása szembetűnő. A verses regény műfaji jellemzőinek leírásánál a többszölamú narrációra (a történet és a megírás történetének váltakozó elbeszélésére), a „sokszor tudálékos, fecsegő elbeszélő”-re, a befogadó közvetlen megszólítására és a korabeli regényekkel való rokonságra hívta fel a figyelmet a szerző, majd az olvasói elvárásokkal való manipuláció jelenségéről értekezett:

A műfaj legjobb darabjai éppen azáltal nyerik el sajátos hatásukat, hogy nem pusztán a régi olvasásmódok értelmezési kereteit cserélik fel egy újabbra, nem csupán a korabeli olvasók irodalmi elvárásait alkotják újra, hanem alkalmasint feszültségbe hozzák az elbeszélte történetből következő tanulságokat az elbeszélői szöveg intenciójával, valamint a megkonstruált, ideális olvasó elvárásaival (Gintli 2016).

A bemutatott művek listája Petőfi Sándor *Az apostol* (1848) című költeményével kezdődik (ami Imrénél is ott volt a magyar irodalmi előzmények sorában [Imre 1990, 57]). Ezt Arany János *Bolond Istókjának* ismertetése követi, ami nemcsak a szöveg sajátosságaira fókuszál, hanem igyekszik egy kicsit az életműben is kontextualizálni a művet (Gintli 2016). A legerjedelmesebb

bemutatást Arany László *A délibábok hőse* című verses regénye kapta a fejezetben, amit a szerző a „19. század második felének legnépszerűbb, legnagyobb hatású verses regénye”-ként jellemez, a nagy vonalakban felvázolt történetből azokat a fordulatokat és mozzanatokot kiemelve, amik az előzőekben ismertetett műfaji jellemzőket is illusztrálják (Gintli 2016). Röviden bemutatásra kerülnek még Vajda János *Találkozások* (1877) és Ignotus *A Slemil keservei* (1891) című verses regényei. Előbbi segítségével a műfaj metareflexív jegyeit szemlélteti, míg a ritkán emlegetett Ignotus-mű a századvégi ironikusabb hangvételű szövegeket példázza. A XX. századi irodalommal foglalkozó fejezetek közül egyedül a Szabó Lőrincet bemutatóban találkozunk a műfajmegnevezéssel, a *Tücsökzenét* (1947/1957) ismertető részben: „[a] sorszámozott versek kisformáiból összeálló elbeszélés olvasható egy élet verses regényének is, nevelődéstörténetnek, amit nyitányként »a férfi összegez« alcím vezet be” (Gintli 2016). A XX. századi enciklopédiákhoz, lexikonokhoz, összegző és áttekintő jellegű művekhez viszonyítva a *Magyar irodalomban* egy valamelyest nyitottabb szemlélet bontakozik ki, s megtörtént a műfajtörténeti kapcsolatteremtés a hibrid műfaji jegyeket mutató művek között.

A verses regény esetében, legalábbis ami a magyar irodalmat illeti, lassan, de biztosan az általános elfogadottság felé haladó műfajmegnevezés útja követhető nyomon a XIX. századtól. A XX. század legnagyobb részében leginkább két, egymástól élesen elválasztott kontextusban használták a megnevezést, a középkori irodalom verses formájú regényeire és a magyar irodalomban a XIX. század második felétől megjelenő byroni–puskini irodalmi mintákat követő szerzőinek műveire, amit Imre László 1990-ben megjelent monográfiája után elsődleges jelentésnek tekinthetünk. A XXI. század eleji összefoglaló, áttekintő jellegű irodalomtörténeti munkák ebben a tekintetben valamelyest különböznek elődeiktől, itt is megtalálhatóak ugyan az egymás mellett haladó, de nem érintkező diskurzusok, ugyanakkor már megfigyelhető némi nyitás a XIX. század előtti művek, elsősorban a barokk kori irodalom irányába. Ezeket szem előtt tartva az a kérdés, hogy milyen művek tartozhatnak a verses regény műfajába, már valamivel összetettebbnek tűnik. Az első problematikus csoport a középkori verses regények, amit a magyar irodalomra fókuszálva akár elegánsan meg is lehetne kerülni, hiszen nem maradt fenn magyar nyelvű szöveg ebből a korszakból. Általánosan elfogadottnak tekinthető az az álláspont, ami szerint léteztek magyar nyelvű lovagregények, de azzal kapcsolatban, hogy a *Trója-regény* és a *Nagy Sándor-regény* verses vagy próza formában kerültek átültetésre, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk (Klaniczay 1964, 94–95; Gintli 2016). Viszont ezek a verses formába átültetett prózatörténetek egy olyan

fajta műfaji hibriditás képviselői, amik a későbbi korok műveinél is megfigyelhetők, sőt a későbbi, műfaji hovatarozás tekintetében nem vitatott verses regények azonosításánál fontos támpontnak tekinthetők. Akárcsak a regényszerűség felé elmozduló barokk és felvilágosodás kori, általában eposzként emlegetett szövegek esetében, amikre már Toldy Ferenc is felfigyelt a XIX. században (lásd Toldy 1854a, 1854b, 1854c). A középkori verses udvari regények, mint a kevert műfajúság szempontjából rokon jellegű szövegek és kissé távoli előképek, de szélesebb világirodalmi távlatban részét képezhetik a verses regény történetének is. Az angol irodalmi műveket elemezve Addison is arra a következtetésre jutott, hogy a verses regény egy hibrid műfaj, az idetartozó szövegek a verses epika, a próza és a líra elemeit egyaránt hordozzák (Addison 2017, 35). A magyar irodalomtudományos munkákban általában Byron műveivel kezdődik és fejeződik az angol irodalom verses regényeinek sora, ehhez képes Addison egy barokk, hagyományosan általában verses románcnak nevezett művel, William Chamberlayne *Pharonnidájától* (1659) indította a műfaj történetét (Addison 2017, 39–44). Ezeket figyelembe véve még inkább indokolt a magyar irodalomban a verses regény története részének tekinteni az eddig legtöbbször eposzként emlegetett barokk műveket. A műfajtörténet ilyen jellegű kiterjesztése csak akkor fogadható el, ha minden egyes alkotás esetében a saját korszakának megfelelő műfaji normák szerint értékeljük a hibriditást, és nem kritériumként tekintünk ezekre a jellemzőkre, hanem egy spektrumon vagy koordináta-rendszerben elhelyezkedő pontokra, melyek nem minden mű esetében esnek egybe, de elegendő hasonlóságot mutatnak fel a közös halmazba helyezéshez. Általánosságban a következőképpen körvonalazható a műfaj, elsősorban a magyar korpusz vonatkozásában (természetesen minden irodalomtörténeti korszakban, sőt szerzőnként változhatnak hangsúlyos elemek): a forma verses epika (vagy azt idézi), a történet, a szereplők és a szövegben ábrázolt világ megformálása elsősorban a regényből ismert technikákkal mutat rokonságot, a formanyelv pedig erőteljesen (de nem kizárólagosan) lírai. Az angol nyelvű ifjúsági irodalomban (young adult) egy az 1990-es évek elejétől datálható verses regény hullámba tartozó könyveknél Joy Alexander és Mike Cadden megállapításai szerint inkább dráma, líra és próza együttállása figyelhető meg, a szerzők azzal indokolták ezt az állítást, hogy az általuk vizsgált művek esetében a narráció típusa a belső monológ (soliloquy), és nyelvezetük, valamint a szabadverses forma tördelése az élőbeszédet idézi (Alexander 2005; Cadden 2011). Ez a narrációs eljárás általánosságban véve nem jellemző a magyar irodalom verses regény korpuszára, ennek ellenére érdemes szem előtt tartani Alexander és Cadden megfigyeléseit, mert egy még az eddigiekben

felvázoltnál is megengedőbb műfajszemléletet képviselnek. A bemutatott keretek elsősre nagyvonalúan képlékenynek tűnhetnek, de amennyiben figyelembe vesszük, milyen mértékű változások mentek végbe az egyes műnemekben és műfajokban, az irodalomértésben és a szerző szerepének megítélésében a szóban forgó évszázadok alatt, és hány különböző művészettörténeti korszakot ölel fel ez a még mindig lezáratlannak tekinthető műfajttörténet, ennél specifikusabb átfogó jellegű áttekintés aligha lehetséges. A magyar irodalomtudományban eddig a témát átfogó vagy áttekintő igénnyel bemutató tudományos munkák a byroni–puskini hagyományrendszer középpontba helyezésével túlságosan keskeny sávban határozták meg a műfaji kereteket (lásd például Imre 1990; Tamás 1965), természetesen meg kell hagyni, hogy a szóban forgó tanulmányok alaposan feltérképezték a műfaj történetét és jellegzetességeit az adott kontextusban, viszont ez bizonyos műveknek a kánonból való kihagyását eredményezte, és egy szűkre szabott műfajttörténetet.

Irodalom

- A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. 1867. A Kisfaludy-Társaság kiadványai 1860-tól 1867. február 5-éig. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. Új Folyam 3 (1865–1867). Buda: Kisfaludy Társaság. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KisfaludyTarsasagEvlapjai_1865-1867/?pg=72&layout=s (2021. máj. 25.)
- Addison, Catherine. 2017. *A Genealogy of the Verse Novel*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Alexander, Joy. 2005. The Verse-novel: A New Genre. *Children's Literature in Education*. 36 (3): 269–283.
- Arany János. 1952. *Arany János összes művei III. – Elbeszélő költemények*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Asztalos Emese. 2013. „Verses regény” – egy fogalom története a 19. században. *Irodalomismeret* (2): 73–80.
- Babits Mihály. 1979. *Az európai irodalom története*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Benedek Marcell szerk. 1965. *Magyar irodalmi lexikon III. S–Z*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bögös László – Kovács Endre. 1994. verses regény. Szerdahelyi István főszerk. *Világirodalmi lexikon 16. U–Vidz*. 646–647. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Brisits Frigyes. 1958. Toldy Ferencről Gyulai Pálról. *Irodalomtörténet* (3–4): 374–388. https://epa.oszk.hu/02500/02518/00163/pdf/EPA02518_irodalomtorten_1958_03-04_374-388.pdf (2021. máj. 25.)
- Byron, George Gordon. 1906. *Don Juan*. Ford., bev. Ábrányi Emil. Budapest: Lampel. <https://mek.oszk.hu/10700/10767/10767.htm#2> (2021. máj. 25.)

- Cadden, Mike. 2011. The Verse Novel and the Question of Genre. In *The Alan Review*. Fall 21–27. https://www.academia.edu/28291157/The_Verse_Novel_and_the_Question_of_Genre (2021. máj. 25.)
- Eisemann György. 2007. Népiesség és klasszicitás – 1857: Gyulai Pál: Egy régi udvarház utolsó gazdája. Szegedy-Maszák M. – Veres A. szerk. *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. 540–547. Budapest: Gondolat.
- Fővárosi Lapok. 1873. Akadémiai Tárcák. *Fővárosi Lapok*, okt. 8. 10 (231): 1004–1005. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FovarosLapok_1873_10/?pg=8&layout=s (2021. máj. 25.)
- Gintli Tibor szerk. 2016. *Magyar irodalom* [digitális kiadás]. Budapest: Akadémiai Kiadó. https://mersz.hu/dokumentum/mirotod_1/ (2021. máj. 25.)
- Greguss Ágost. 1863. Greguss Ágost titkári jelentése. *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. Új Folyam 1 (1860–1863). 40–49. Buda: Kisfaludy Társaság. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KisfaludyTarsasagEvtapjai_1860-1863/?pg=44&layout=s (2021. máj. 25.)
- György Lajos. 1946. *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai*. Kolozsvár: EME.
- Győri János – Szabó Kálmán. 1994. verses regény. Szerdahelyi István főszerk. *Világirodalmi lexikon 16. U–Vidz*. 646. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gyulai Pál. 1855. Szépirodalmi szemle. In Uó: 1908. *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. 69–240. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Hegedüs Géza. 1994. verses regény. Szerdahelyi István főszerk. *Világirodalmi lexikon 16. U–Vidz*. 646. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hölgyfutár*. 1862. 13 (33): [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Holgyfutar_1862_13-1/?query=SZO%3D\(verses%20reg%C3%A9ny\)%20AND%20DATE%3D\(1850-\)&pg=261&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Holgyfutar_1862_13-1/?query=SZO%3D(verses%20reg%C3%A9ny)%20AND%20DATE%3D(1850-)&pg=261&layout=s) (2021. máj. 25.)
- Imre László. 1975. Kiss József verses regényei. *Studia Litteraria XIII*. 97–112. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Imre László. 1977. Vajda János és a magyar verses regény. *Studia Litteraria XV*. 63–82. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Imre László. 1980. Byron Don Juan-ja és a magyar verses regény. *Studia Litteraria XVIII*. 55–92. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Imre László. 1982. Ady Endre verses regénye. *Literatura* (1): 428–439. <http://real-j.mtak.hu/1441/> (2021. máj. 25.)
- Imre László. 1983. „A könnyelmű forma tetszik, ha lelkem bujában nevet” (A Bolond Istók második éneke). *Studia Litteraria XXI*. 123–147. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Imre László. 1990. *A magyar verses regény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imre László. 2016. A XIX. század Tamás Attila irodalomtudományi életművében. *Alföld* (6): 25–30.

- Jankovics József. 2009. *A magyar verses regény kezdetei, avagy a kánonból kiiktatott barokk költő – 1664: Megjelenik a Márssal társalkodó Murányi Vénus*. <https://irodalom.oszk.hu/villanyspenot/#!/fejezetek/C4FwAlk3RaCdvyR1VOI84w> (2021. máj. 25.)
- Jastrzębska, Jolanta. 2007. A Porábúl megéledett Főnix mint verses regény. Szentmártoni Szabó G. szerk. *A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötöd-félszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján*. Sárospatak, 2004. május 26–29. című tudományos konferencián elhangzó előadás kézírata. 299–307. Budapest: Universitas.
- Kaszap-Asztalos Emese. 2018. *A művészet entusiastája: Petrichevich Horváth Lázár – Egy pályakép kultúratudományos perspektívái* (Doktori értekezés). [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7430/file/Kaszap_Aasztalos_%20Emese_disszertacio\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7430/file/Kaszap_Aasztalos_%20Emese_disszertacio(1).pdf) (2021. máj. 25.)
- Klanciczay Tibor. 1964. A magyar nyelvű lovagi epika. K. T. szerk. *A magyar irodalom története 1600-ig*. 94–99. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Morvay Győző. 1913. Függelék. Byron Magyarországon. In Koeppel, Emil. *Byron Ford*. Esty Jánosné. 295–383. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Nagy Levente. 2000. Időszerkezet és individuumszemlélet három 17. századi magyar eposzban (Szigeti veszedelem, Kemény János emlékezete, Rákóczi-eposz). *Irodalomtörténeti Közlemények* (1–2): 197–223.
- Pál József szerk. 2016. *Világirodalom* [digitális kiadás]. Budapest: Akadémiai Kiadó. https://mersz.hu/dokumentum/virod__1/ (2021. máj. 25.)
- Péter Mihály. 1999. „Pár tarka fejezet csupán...” – Puskin „Jevgenij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Petrichevich Horváth Lázár. 1837. Életrajzi Töredékek Byron lord életéből. Illy czimu kéziratból: Byron lord élete és művei. – Eredeti hitelesb kútfők után dolgozta Petrichevich Horváth Lázár. III. Szakasz. In *Regélő Pesti Divatlap* 5 (82): 649–652.
- Petrichevich Horváth Lázár. 1838a. Mutatvány Petrichevich Horváth Lázár illy czimű kéziratából: Byron lord' élete és munkái. *Rajzolatok a Társasélet és Divatvilágból* 4 (11): 84–87.
- Petrichevich Horváth Lázár. 1838b. Mutatvány Petrichevich Horváth Lázár illy czimű kéziratából: Byron lord' élete és munkái (Folytatás). *Rajzolatok a Társasélet és Divatvilágból* 4 (12): 89–92.
- Politikai Ujdonságok*. 1862. 8 (10): [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PolitikaiUjdonsagok_1862/?query=SZO%3D\(verses%20reg%C3%A9ny\)%20AND%20DATE%3D\(1850--\)&pg=152&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PolitikaiUjdonsagok_1862/?query=SZO%3D(verses%20reg%C3%A9ny)%20AND%20DATE%3D(1850--)&pg=152&layout=s) (2021. máj. 25.)
- Sebők Orsolya. 2014. A hazai verses regény műfaj kialakulásáról. Milbacher Róbert szerk. *Előzetes kérdések – Rohonyi Zoltán emlékkönyv*. 108–117. Pécs: Kronosz Kiadó.

- Szépirodalmi Figyelő*. 1862. 2 (19): [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_SzepirodalmiFigyelo_1861-1862_1/?query=SZO%3D\(verses%20reg%C3%A9ny\)%20AND%20DATE%3D\(1850--\)&pg=305&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_SzepirodalmiFigyelo_1861-1862_1/?query=SZO%3D(verses%20reg%C3%A9ny)%20AND%20DATE%3D(1850--)&pg=305&layout=s) (2021. máj. 25.)
- Szerb Antal. 1958. *Magyar irodalomtörténet*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Szerb Antal. 1989. *A világirodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Szerdahelyi István. 1994. verses regény. Sz. I. főszerk. *Világirodalmi lexikon 16. U–Vidz*, 647. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szerdahelyi István. 1995. *Irodalomelméleti enciklopédia*. Budapest: Eötvös J. Kvk.
- Tamás Attila. 1965. A magyar verses regény és a műfaj néhány sajátossága. *Irodalomtörténeti Közlemények* (3): 306–322.
- Tamás Attila. 1998 [1964]. *Költői világgépek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Térey János. 2010. *Protokoll*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Toldy Ferencz. 1854a. A m. költészet folytatott története. Toldy Ferencz egyetemi előadásából. Ötödik előadás, június 12. *Pesti Napló* 5 (1292).
- Toldy Ferencz. 1854b. A m. költészet folytatott története. Toldy Ferencz egyetemi előadásából. Tizenkettődik előadás. *Pesti Napló* 5 (1387).
- Toldy Ferencz. 1854c. A m. költészet folytatott története. Toldy Ferencz egyetemi előadásából. Tizenharmadik előadás. *Pesti Napló* 5 (1399).
- Tóthfalusi István. 1975. *Byron világa*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Turóczi-Trostler József. 1961. A magyar irodalom európaizálódása. T.-T. J. *Magyar irodalom – Világirodalom: Tanulmányok II.* 5–63. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ungvári Tamás. 1996. *Poétika*. Budapest: Maecenas.
- Verbőczy István. 1878. *Költészettan*. Pécs: Madarász Nyomda.
- Voinovich Géza. 1926. *Gyulai Pál emlékezete*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. http://real-eod.mtak.hu/3744/1/MTA_Konyvek_431902_000824727.pdf (2021. máj. 25.)
- Weste, Linda. 2014. Verse Novel Research And Reception. In *The Twenty-First Century. New Scholar: An International Journal Of The Humanities, Creative Arts And Social Sciences* 3 (2): 113–124. https://www.academia.edu/14595859/Verse_Novel_Research_and_Reception_in_the_Twenty-First_Century?auto=download (2021. máj. 25.)

THE APPEARANCE OF THE VERSE NOVEL AND THINKING ABOUT THE GENRE IN THE HISTORY OF HUNGARIAN LITERATURE

The history of the creation and development of genres, the development and spread of a genre is generally one of the difficult to trace phenomena. One can talk about

linearly developing and easily transparent processes only in exceptional cases, yet more likely about breakpoints that can in some ways be regarded as decisive. In the case of the verse novel, at least as regards Hungarian literature, the breaking and turning points that have led to the emergence of the existing views of the genre are clearly reviewable. The study takes into account the historical stand points which in some respects are important for the spread and recognition of the verse novel as a genre, and also, the development of thinking about it.

Keywords: verse novel, history of genre, history of genre, literary science

NASTANAK TERMINA ROMAN U STIHOVIMA I STAVOVI O OVOM ŽANRU U ISTORIJI MAĐARSKE KNJIŽEVNOSTI

Nastanak i razvoj, kao i stvaranje i istorija diseminacije naziva nekog žanra predstavlja pojavu koja se teško može ispratiti. O linearnom napredovanju i lako prozirnim procesima može se govoriti tek u izuzetnim slučajevima. Češće su prekretnice, lomovi koji se iz nekog razloga smatraju karakterističnim. U slučaju romana u stihovima, bar što se mađarske književnosti tiče, mogu se jasno sagledati prekretnice i lomovi koji vode do danas prepoznatljive slike o ovom žanru. Studija predstavlja sve istorijske stanice koje su iz nekog razloga značajne za stvaranje žanra romana u stihovima, za njegov nastanak, potom širenje termina, kao i za stavove o ovom žanru.

Cljučne reči: roman u stihovima, istorija žanrova, istorija književnosti, nauka o književnosti

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. szept. 1.

Közlésre elfogadva: 2021. okt. 20.